

O TEORII MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ V SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

Vladimír Soják

V posledních letech se v socialistických zemích — zvláště v těch, kde byly vybudovány speciální ústavy mezinárodních vztahů — začíná projevovat stále větší zájem o otázky teorie mezinárodních vztahů.

Výrazem tohoto úsilí bylo například i založení našeho časopisu *Mezinárodní vztahy* v roce 1966, který programově přináší stati zaměřené k problémům teorie mezinárodních vztahů, i když se zatím nepodařilo dosáhnout dostatečně syntetizujícího pohledu. V Jugoslávii byly otázky teorie mezinárodních vztahů úzce spjaty s koncepcí politiky nezúčastněnosti. V Polsku přinesla významný podnět konference uspořádaná k dvacátému výročí Polského ústavu pro mezinárodní otázky (PISM) v roce 1967.

V Sovětském svazu se pozornost k teoretickým otázkám mezinárodních vztahů začala zaměřovat již v souvislosti s vydáváním kolektivního třísvazkového díla *Meždunarodnyje otnošenija posle vtoroj mirovoj vojny*, zahájeného v roce 1962, zvýšenou vlnu zájmu však přinesl letošní rok. Je to jednak v souvislosti s přípravou ke stému výročí narození V. I. Lenina, jednak s poradou komunistických a dělnických stran v Moskvě. V obou předních speciálních sovětských časopisech, zaměřených na mezinárodní vztahy — *Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija* a *Meždunarodnaja žizň* — již vyšel větší počet článků věnovaných osvětlení Leninova přínosu jak pro konkrétní zahraniční politiku Sovětského svazu, tak pro výklad mezinárodních vztahů. Redakce časopisu *Meždunarodnaja žizň* uspořádala speciální vědeckou konferenci k otázkám základních problémů mezinárodních vztahů ve spojení s výsledky porady komunistických a dělnických stran. I když byla převážně obrácena ke konkrétním otázkám současných mezinárodních vztahů, přinesla také některé podněty k obecnější teoretické problematice.¹⁾ Proti tomu plně k otázkám teorie a metodologie mezinárodních vztahů byla soustředěna vědecká konference uspořádaná Institutem mirovoj ekonomiky i meždunarodnych otnošenij (IMEMO).²⁾ Úvodní referát ředitele IMEMO akademika N. Inozemceva uveřejňujeme v plném rozsahu na jiném místě.

Zde chceme shrnout i vytknout nejvýznamnější názory a podněty z dalších příspěvků v obou diskusích v Sovětském svazu i z diskuse v Polsku. Mnohé z nich se shodují s názory vyslovenými již i v našem časopise, mnohé jdou dále — například v otázkách prognózování, ale také v aplikaci na konkrétní problémy současných mezinárodních vztahů a zahraniční politiky socialistických zemí. Výrazným rysem je jistě i to, že často spíše než odpovědi jsou kladeny naléhavé otázky, ale již jejich položení může otvírat další cestu.

¹⁾ Výtah byl otištěn v *Meždunarodnaja žizň*, 1969, č. 9, s. 65—94.

²⁾ Příspěvky jsou uveřejněny v časopise *Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija* (dále MEMO), 1969, č. 9 a č. 11.

V polské diskusi — uvedené referátem tehdejšího a brzy pak předčasně zemřelého ředitele PISM A. K r u c z k o w s k é h o a zaměřené k předmětu a metodologii mezinárodních vztahů — se projevila dosti široká škála názorů.³⁾ Sahala od soustředění na vztahy mezi státy až k zahrnutí všech dalších činitelů působících na vztahy mezi státy, národy, hnutími i společenskými silami v rámci mezinárodních organizací politických, hospodářských a dalších (L. Pastusiak, *Sprawy Międzynarodowe*, 1968, č. 2, s. 98). Dalším diskusním problémem byla širše těchto vztahů. Byly potvrzeny vztahy politické jako nejdůležitější, ale zároveň nutnost nezastírat hranice mezi sférou politickou a jinými sférami, které nejsou přímo politickými (F. Ryszka, *Sprawy Międzynarodowe*, 1968, č. 2, s. 104). Obsažněji byla diskutována i tázka, nakolik z metodologického hlediska má být do výzkumu mezinárodních vztahů zahrnut výzkum vnitřního vývoje států vzhledem k souvislosti mezi zahraniční a vnitřní politikou. Ilustrativní je zde vymezení rozdílu mezi předmětem mezinárodních vztahů, jímž musí být jen mezinárodní vztahy, a vědeckým výzkumem, který musí zkoumat vnitřní vztahy potud, pokud jsou důležité pro vysvětlení a výklad mezinárodních vztahů (J. Sztucki, *Sprawy Międzynarodowe*, 1968, č. 3, s. 114). Pokud pak vůbec jde o metodologii, byla obecně přijímána jako východisko metodologie marxismu, ale s tím, že je třeba vážit specifiku mezinárodních vztahů a z ní vyplývající nutnost interdisciplinárního přístupu — zvláště u syntetických děl.

V diskusi IMEMO (jejíž někteří účastníci se podíleli také na diskusi v Polsku a na diskusi časopisu *Meždunarodnaja žizň*) vytkl úvodem N. N. Inozemcev rovněž jako hlavní úkol vymezení předmětu, metody a místa vědy o mezinárodních vztazích v systému společenských věd. Jako východisko pak uvedl, že je třeba chápat mezinárodní vztahy v duchu Leninově jako „celistvou, složitou dynamickou soustavu“. Diskuse zároveň vycházela z vymezení mezinárodních vztahů, jak bylo podáno v již uvedeném díle *Meždunarodnyje otnošenija posle vtoroj mirovoj vojny*, i když bylo konstatováno, že toto vymezení je třeba chápat jako pracovní a jako východisko pro další zpřesňování.

Pokud se týká místa vědy o mezinárodních vztazích v soustavě společenských věd, objevuje se — podobně jako u nás nebo v Polsku — základní otázka: Je věda o mezinárodních vztazích skutečně vědou a může se tedy vydělit jako samostatná v celkovém systému věd?

Nejobecněji pojatý příspěvek (V. J. Gantman, *MEMO*, 1969, č. 9, s. 96—99) vysvětluje, že komplexní, celistvé pojetí předmětu mezinárodních vztahů se nutně musí odrážet v pojetí vědy a metody zkoumání mezinárodních vztahů. Žádá proto, aby byla překonávána omezení a rámec jednotlivých věd, které se touto problematikou obírají. To platí nejen pro dříve převažující historické a mezinárodně právní pojetí, typické zvláště pro socialistické země, ale také pro politickou vědu v buržoazním pojetí. Tato politická věda je zároveň kritizována proto, že se zaměřuje pouze na nejzřejmější vazby mezi vnitřní a zahraniční politikou států — navíc ještě mechanicky a primitivně traktovanou z hlediska buržoazního světového názoru, a převážně ponechává stranou jiné mnohotvaré vazby a působení, mimo jiné vazby se sférou ekonomických vztahů vnitřních i mezinárodních. Proto autor myslí, že by bylo metodologicky nepřijatelné i neplodné, aby na zkoumání mezinárodních vztahů byla přenášena schémata buržoazní politické vědy. Upozorňuje však také, že to neznamená, že by se nemohly v analýze mezinárodních vztahů ukázat přínosnými některé konkrétní přístupy buržoazní politické vědy.

Marxistický přístup — jak bylo mnohokrát zdůrazněno — musí vycházet především z komplexnosti a celistvosti zkoumání mezinárodních vztahů, přičemž akcent musí být na jejich třídním základu. Komplexnosti předmětu musí odpovídat i komplexnost metodologická, jež však zároveň nesmí být pouhým eklek-

³⁾ *Sprawy Międzynarodowe*, 1967, č. 7—8 a 1968, č. 1—6.

tickým souhrnem metod, nýbrž organicky jedinou metodou. Sebeurčení vědy o mezinárodních vztazích objektivně znamená nutnost vypracování její vlastní komplexní, ale jediné metody.

Tato obecná teze je pak zvláště osvětlována ve srovnání vzájemné vazby mezi historickou a logickou metodou. Pro teorii mezinárodních vztahů se za převládající pokládá logicko-systémová analýza uplatněná v zkoumání jak celého systému, tak elementů, z nichž se skládá, a jejich vzájemného působení. Jako východisko a vzor se uvádí systémový rozbor, který uplatnili K. Marx a V. I. Lenin ve svých základních dílech o kapitálu a o imperialismu. Zároveň se však upozorňuje na nutnost nepodlehnout tendencím, které vedou k tomu, že standardizovaná univerzální systémová schémata se spekulativně a mechanicky vtiskují na živoucí tkáň mezinárodních vztahů.

Vznik a vývoj teoretické vědy o mezinárodních vztazích se — stejně jako v jiných oblastech společenského života — vysvětluje vzájemně působícími procesy integrace a diferenciací věd. Zároveň se však poukazuje na významné rozdíly. Tak zvláště v oblasti zkoumání ekonomiky — především díky teoretickému přínosu klasiků marxismu-leninismu — získala teorie převahu nad historií ekonomiky. Podobný vývoj se v jisté míře spatřuje i ve vyspělosti teorie státu a práva ve srovnání s historickým zkoumáním této oblasti. Proti tomu u výzkumu mezinárodních vztahů se správně konstatuje, že se mnohem více rozvinula historie mezinárodních vztahů, případně diplomacie, zatímco teorie zůstala v pozadí — a je tedy tím naléhavějším úkolem ji vytvářet. A to může být v komplexním pojetí mezinárodních vztahů jen komplexním dílem vědců ze všech oborů či disciplín, které zpracovávají otázky mezinárodních vztahů.

Další příspěvky diskuse se zaměřily zvláště na místo mezinárodních vztahů v rámci celkových společenských vztahů i procesů a zákonitostí. Jsou zdůrazňovány (D. T o m a š e v s k i j, *MEMO*, 1969, č. 9, s. 92—95) stále větší vzájemná závislost a působení, a to zvláště od nástupu imperialismu, mezi mezinárodními vztahy a mezinárodním revolučním procesem, které postupily již tak daleko, že „osudy sociálního pokroku se ve značné míře rozhodují ve sféře mezinárodních vztahů, ve vztazích mezi dvěma světovými soustavami“. Zde se tedy podle autora spojuje hlavní rozpor mezinárodních vztahů a hlavní forma třídního boje. Proto také uzavírá, že v naší době není možná žádná vážná analýza ani tendencí světového vývoje ani postavení a perspektiv jednotlivých zemí, pokud nebere v úvahu vzrostlou úlohu a zákonitosti mezinárodních vztahů.

Vztah mezi dvěma světovými soustavami je i v jiném příspěvku uváděn (J. V. G a n t m a n, *Meždunarodnaja žizň*, 1969, č. 9, s. 71—74) jako nejdůležitější pro mezinárodní vztahy naší doby, zároveň však je zdůrazňováno, že vztahy mezi oběma soustavami a mezinárodní vztahy nelze ani směšovat ani izolovaně analyzovat. Vztah mezi soustavami je na jedné straně hlubší a širší než mezinárodní vztahy, protože je součástí celospolečenských vztahů, ale zároveň je užší než vztahy mezinárodní, neboť v těch působí opět jiné síly. V této souvislosti se vznášejí požadavek ujasnit některé pojmy, jichž se v obou případech používá, a vztah mezi nimi. Je to „mezinárodní poměr sil“, „poměr všech třídních sil“ a „poměr sil mezi soustavami“. Ze závěrů je pak velmi pregnantně formulována teze, že vzhledem k tomu, že se prosazuje v mezinárodním měřítku primát obecných třídních cílů a strategie imperialismu, musí také u států světové socialistické soustavy působit vyšší funkce jejich zahraniční politiky, tj. funkce společné obrany zájmů každého socialistického státu a celé socialistické soustavy v boji s globální strategií imperialismu.

Jiný pokus o upřesnění mezinárodních vztahů a jejich souvislosti s jinými společenskými vztahy (R. K o s o l a p o v, *MEMO*, 1969, č. 9, str. 99—103) vychází z Marxova rozlišení prvotních a druhotných vztahů a zařazuje mezinárodní vztahy mezi druhotné, jež vznikají později. Mezinárodní vztahy jsou prodloužením společenských vztahů, které se již vytvořily na národní základně, do podmínek styků mezi národy. Jsou ovšem hodnoceny jako zvláštní druh

společenských vztahů, které se na jedné straně vytvářejí jako výsledek rozvoje techniky, technologie, dělby a organizace práce, základny a nadstavby uvnitř konkrétně historických společností, na druhé straně jako výsledek vzájemného působení vnitřních společenských vztahů různých národů v praxi uskutečňování jejich zájmů přes národní hranice. Z tohoto hlediska se tedy imperialismus snaží přenášet i do mezinárodních vztahů své základní, tj. vykořisťovatelské vztahy, zatímco dělnická třída vládnoucí v socialistických státech se snaží také v mezinárodní oblasti uplatňovat principy svých vnitřních vztahů.

Za tím důležitější se pokládá určení momentů jednoty a rozdílnosti mezinárodních a vnitřních vztahů, jejich složitého, dialektického vzájemného působení i určité samostatnosti mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy jsou jednotné s vnitřními ve svém vzniku, třídním obsahu a celkovém zaměření, ale odlišují se od nich v možnostech a způsobech uskutečňování třídních zájmů a ve výsledcích politiky vzhledem k tomu, že se rozvíjejí mimo vlastní stát a často mimo dosah orgánů vlastní vlády. Zatímco uvnitř státu vládnoucí třída vládne na základě monopolu moci (kromě revoluční situace), rozvíjí se její zahraniční politika v jiném prostředí, kde neexistuje monopol moci, ale jen dočasná převaha na základě měnícího se poměru sil. Proto je to také sféra mnohem většího manévrování.

Další důležitou otázkou z hlediska marxistického výkladu je osvětlení významu historického materialismu pro výzkum a chápání mezinárodních vztahů i obráceně význam mezinárodních vztahů pro marxisticko-leninský výklad o společnosti založený na historickém materialismu (V. Pečeněv, *MEMO*, 1969, č. 9, str. 103—106).

Východiskem je leninské rozdělení všech společenských vztahů na materiální a ideologické, tj. v podstatě na oblast základny a nadstavby. Tento princip může být podle autora uplatněn především proto, že jak vnitřní, tak mezinárodní společenské vztahy — byť různým způsobem — se váží k týmž skupinám společenských vztahů. Na tom nic nemění ani to, že jako subjekty mnohých, ale zdaleka ne všech mezinárodních vztahů vystupují státy či vlády, které usilují o vědomé uskutečňování a dokonce plánování zahraniční politiky.

Tím závaznějším význam je však přikládán v mezinárodních vztazích objasnění specifiky vzniku, vzájemného působení a fungování základních skladebných elementů i forem materiálních vztahů (technologických a organizačních i vztahů vlastnických, výměny činností, rozdělování) a také jejich vzájemné vazby s ideologickými. K nedostatečně zkoumaným, ale velmi důležitým problémům teorie mezinárodních vztahů je dále zařazena otázka, jaké jsou ve sféře mezinárodních vztahů zvláštnosti vzájemného působení výrobních sil s celým složitým komplexem výrobně technických a výrobně ekonomických vztahů. Za velmi závažnou se pokládá analýza zvláštní úlohy, kterou má ve formování stabilních mezinárodních vztahů, a to zvláště ve vytváření světových ekonomických soustav, směna zboží založená na dělbě práce, tj. mezinárodní obchod. Tento obchod je hodnocen jako prvotní element ve vývoji celého systému mezinárodních výrobních vztahů. Do imperialistického stadia kapitalismu fakticky neexistovaly výrobní síly mezinárodní dokonce ani mezi národy (meznacionalnyje) a výrobní síly rozvíjející se v rámci národních států mohly podmiňovat mezinárodní výrobní vztahy pouze zprostředkovaně.

Proti tomu v dalším vývoji a zvláště v současnosti jsou zdůrazňovány velké změny, které by se měly odrážet ve vědeckém zkoumání mezinárodních vztahů. Zatím však rozhodující úloha materiálních společenských vztahů nad ideologickými není dostatečně objasňována. Jako příklad se uvádí výklad revolucionizujícího působení světové socialistické soustavy na národně osvobozené hnutí. Až dosud prý příliš převažovalo zdůrazňování ideového působení a zvláště „přitažlivé síly příkladu“. Neznamená to, že by mělo být podceněno, ale je třeba vidět, že patří k druhotným prvkům působení, zatímco prvotní jsou materiální. Řadí se k nim za prvé materiální oslabení imperialismu způsobené tím,

že od něj odpadla velká skupina zemí, které se daly na cestu socialismu a na něž musí imperialismus soustřeďovat své hlavní síly, zatímco v jiných oblastech může vzniknout „vakuum síly“ imperialismu. Za druhé je takto postupně likvidován monopol imperialistických států v ekonomických svazcích rozvojových zemí. Za třetí se ruší nebo aspoň omezuje export kontrarevoluce zvenčí.

Na základě celého soudobého vývoje dochází tento výklad k názoru, že mezinárodní vztahy, které kdysi vznikaly jakožto prodloužení vnitřních vztahů, a tedy ve vztahu k nim jakožto druhotné a odvozené, se stále více rozvíjejí v složitě dialektické vzájemné vazbě s nimi. Rozdíl mezi nimi nezůstává nějakou statickou, neměnnou veličinou, ale působí na něj objektivní proces, který je možno nazvat sbližováním úlohy vnitřních a mezinárodních vztahů v životě každého národa, jejich určité „integrace“. V této souvislosti je na příklad uvedení i problém a možnosti „nekapitalistické cesty“ vývoje rozvojových zemí.

K velmi důležité otázce vztahu mezi „mezinárodními vztahy a politikou států“ je zaměřena další úvaha (A. N i k o n o v, *MEMO*, 1969, č. 11, str. 78—80). Vychází ze stanoviska, že mezinárodní vztahy tvoří prostředí, v němž se rozvíjí politika jednotlivých států, a že od charakteru tohoto prostředí nutně závisí ve velké míře nejen zahraniční, ale i vnitřní politika států. To však neznamená a nemůže znamenat, že by mezinárodní vztahy tuto politiku plně určovaly, ale pouze, že ji ovlivňují, přičemž stupeň tohoto ovlivňování závisí na konkrétních historických podmínkách, na sociálně ekonomickém charakteru daného státu i na jeho místě a úloze v systému mezinárodních vztahů.

Přitom je třeba vidět politiku jako celek — nelze od sebe odtrhovat její dva projevy, tj. vnitřní politiku, zahrnující vztahy mezi třídami a národy uvnitř státu, a politiku vnější, zahrnující vztahy mezi různými státy a národy. Je zdůrazněno, že prvotní úlohu má politika vnitřní, která konec konců určuje obsah a charakter politiky zahraniční, ale zároveň jejich jednota. Avšak i když nelze vnitřní a zahraniční politiku od sebe oddělovat nebo je dokonce stavět proti sobě, neznamená to, že by každá z těchto dvou stran jednoho procesu nemohla a neměla být samostatným předmětem vědeckého výzkumu. Z tohoto hlediska je třeba zkoumat i vliv mezinárodních vztahů na politiku jednotlivých států. I zde je rozhodující třídní charakter státu, z něhož také vyplývá jeho příslušnost k jedné ze dvou světových soustav, jež se vytvořily po druhé světové válce, ale zároveň také specifika jednotlivých států.

Opět zde platí, že zvláštnost politiky jednotlivých států a jejich třídní určení nelze odtrhovat od sebe. Z tohoto hlediska by bylo chybné a škodlivé zaměřovat třídní přístup k politice státu přístupem založeným na jednostranném zdůrazňování specifik a národních zvláštností, přístupem založeným na ignorování principiálního rozdílu mezi socialistickou a nesocialistickou politikou. Tento principální rozdíl také určuje kvalitativní rozdílnost imperialistických rozporů a rozdílů, které existují mezi socialistickými zeměmi. Zároveň je však třeba si uvědomovat, že mezinárodní vztahy působí jak na imperialistické státy, tak na státy socialistické a na jejich světové soustavy. Sem zvláště patří otázka zajišťování bezpečnosti socialistických zemí, která si vyžaduje velké prostředky, jež by jinak mohly být použity na rychlejší rozvoj socialistické ekonomiky.

Pokud se týká rozporů mezi imperialistickými státy, je nevyváženější pozornost věnována „rozporu mezi globalismem USA a evropocentristem států západní Evropy“. (O. B y k o v, *MEMO*, 1969, č. 11, str. 83—85). Podnětně je uveden důsledek rozpadu koloniální soustavy západoevropských zemí, snaha o rozšíření trhu, projevující se zvláště ve směru integrace a z ní pak vyplývající nové možnosti i snahy o pronikání do mimoevropských oblastí ve formě neokolonialismu. Zatímco v atlantické oblasti převažují obecné zájmy imperialismu nad specifickými, v mimoevropských oblastech výrazněji pronikají specifické zájmy a otvírají se rozpory zdůvodněné zvláště obavami západoevropských zemí, aby nebyly strženy do konfliktů nebo dokonce do války pro globálně pojeté

zájmy USA. Nejvýraznějším příkladem jsou důsledky americké agrese ve Vietnamu. Vietnamská válka, která dovedla USA k nejvážnějším morálně politické izolaci v celé jejich historii, prohloubila rozpor mezi globalismem a evropocentrismem a ukázala, že v případě vzniku podobných periferijních konfliktů v budoucnosti nemůže Washington vůbec spoléhat na své spojení.

Jestliže již mnohá z uvedených témat se nějakým způsobem spolu s celkovými otázkami teoretickými musela dotýkat i otázek metodologických, pak část problematiky byla k nim přímo zaměřena, a to zvláště v souvislosti s otázkou prognózování. Tento termín v podstatě pokrývá širokou oblast výzkumu shrnovanou na Západě pod futurologii, tedy vědeckého výzkumu zaměřeného na budoucnost.

V „Elementech metodologie prognózování“ (E. P o z d ň a k o v, MEMO, 1969, č. 11, str. 91—93) se za základní problém pokládá vědecký přístup v prognózování. Zásadní rozdíl proti západnímu boomeru prognózování a skutečně vědecke marxistické východisko se spatřuje v pojetí progresivního charakteru historického procesu, existence zákonitosti historického vývoje a objektivní dialektické opakovatelnosti historických jevů. Zároveň ovšem znalost obecných zákonitostí vývoje nestačí, je pouze teoretickým předpokladem, nemůže dát konkrétně historický obraz vývoje v jeho určité etapě, podmínkách či zemi. Je nutná dialektická jednota znalosti obecných zákonitostí i celého souhrnu empirických zkušeností, v nichž se tyto obecné zákonitosti projevují. Toto základní pojetí je pokládáno za důležitější pro prognózování mezinárodních vztahů — a to zvláště při užívání takových metodických přístupů, jako je modelování a extrapolace. Přitom se zdůrazňuje, že na rozdíl od oblasti ekonomického prognózování, je v oblasti mezinárodních vztahů daleko těžší určit kvantitativní ukazatele a jejich logickou vzájemnou závislost.

Modelováním se rozumí v nejobecnějším smyslu nalezení určitých parametrů různých procesů — na základě jejich imitace a jejich zkoumání. Závažnost využití modelů ve výzkumu mezinárodních vztahů je tím větší, protože právě v této oblasti je téměř vyloučeno použití přímého experimentu. Výhodou této metody je, že prognóza se může uskutečnit s určitou přesností na poměrně úzké empirické základně. Zároveň takový model může pomoci odhalit budoucí vzájemné závislosti mezi větším počtem komponentů systému a vytvořit přehled více variant různých hypotéz. Totéž v podstatě platí pro případ extrapolace. Jako jedna z metod statistické analýzy může být extrapolace využívána v prognózování tak, že na základě známé zákonitosti a opakování dřívějších jevů či událostí v historickém vývoji je promítnuto jejich pokračování do budoucnosti. Jestliže však se dřívější události podávají nahodile bez vzájemného vztahu a mimo zákonitosti společenského vývoje, jak je tomu velmi často v statích buržoazních vědců, pak použití extrapolace v prognózování budoucnosti musí nutně vést k chybnému hodnocení budoucích událostí.

Vedle rozmachu modelování v USA je zdůrazněno jeho užívání zvláště v západní Evropě (V. R a z m ě r o v, MEMO, 1969, č. 11, str. 85—88). Na konkrétních příkladech modelů budoucího vývoje vypracovaných v Anglii, ve Francii a v NSR se ukazuje, že docházejí k velmi rozdílným závěrům a výhledům — a to především proto, že odrážejí do jisté míry oficiální vládní pojetí těchto států a ta jsou rozdílná. Zde jde především o otázku, zda model má být zaměřen na celou Evropu nebo jen na Evropu západní (což je typické pro anglickou studii).

S určitými nuancemi se však objevují tři výrazné společné rysy. Za prvé je to přiznání nutnosti zachování míru v Evropě, protože válečné řešení by nutně vedlo k její zkáze — celku, tak i jednotlivých zemí. Za druhé, zachování míru není na rozdíl od typického dřívějšího přístupu převážně vázáno na sjednocení Německa na základě pohlcení NDR. Konečně, za třetí, výrazně vystupuje odmítavý postoj k možnosti dohody mezi USA a Sovětským svazem.

Rozšiřování škály přístupů ve zkoumání mezinárodních vztahů v Sovětském svazu výrazně naznačuje pozornost věnovaná úloze některých, dříve opomíjených vědních disciplín nebo metod.

Sem patří na příklad „Úloha sociální psychologie“ (E. Kondakov, *MEMO*, 1969, č. 11, str. 81—82). Vychází ze zkušenosti, že sociální psychologie a v první řadě třídní psychologie hraje aktivní úlohu ve vypracování zahraniční politiky států. Sociálně psychologické aspekty zahraniční politiky jsou samozřejmě především určovány vnitřními společenskými a třídními silami a vztahy, ale vzhledem k tomu, že v naší době vystupují rozdílné a protichůdné třídy i v mezinárodním měřítku, projevují se specifické sociálně psychologické aspekty v celých mezinárodních vztazích. Odtud vyplývá i růst významu sociální psychologie v studiu mezinárodních vztahů. Přitom i takové typické termíny jako je „duch národa“ nebo „duch doby“ jsou ve skutečnosti podmíněny třídě a musí být z tohoto hlediska zkoumány. Je ovšem nesporné, že psychologický faktor byl v zahraniční politice vždy brán v úvahu, ale jen intuitivně a živelně.

Skutečně vědecký přístup využívající sociální psychologie se musí zaměřit na několik základních skupin vzájemně spjatých problémů, které však zároveň mají určitou samostatnost. Do první skupiny patří sociálně politický vliv vnitřních, společenských podmínek, faktorů a sil na vzhled různých tříd a mas k druhým národům a státům i jejich vliv na to, jakou podporu poskytují zahraniční politice svého státu. Druhou skupinu tvoří mezinárodní faktory. Sem patří vliv různých mezinárodních kontaktů politických, kulturních, výsledky v oblasti vědeckotechnického pokroku, a to nejen mezi státy, ale i mezi světovými soustavami, vystupující v poslední době výrazně v oblasti kosmu a vůbec soutěžení. Dále mezinárodní organizace a jejich vliv na myšlení lidí. Konečně třetí speciální skupinu, kterou — jak se stále výrazněji ukazuje, bude třeba bedlivě studovat, tvoří sociálně psychologické faktory ve vztazích mezi socialistickými zeměmi.

Ukazuje se, že otázkám sociální psychologie v zkoumání mezinárodních vztahů byla zatím věnována podstatně větší pozornost v kapitalistických zemích, především v USA, kde také na některých univerzitách jsou speciální kursy „psychologie mezinárodních vztahů“. Je třeba samozřejmě rozhodně odmítnout ty představitele sociální psychologie v kapitalistických zemích, kteří vycházejí z pozic jasněho antikomunismu, a kriticky přistupovat ke skutečnosti, že právě v této oblasti proniká povrchní empirismus a studium zcela povrchních a okrajových jevů. Zároveň však je třeba odlišovat ty metody a výsledky, které se projevují pozitivně — ať již z hlediska metodologického, či z hlediska diferenciací badatelů. Zde jsou uváděni takoví představitelé jako Ch. Osgood, A. Etzioni, O'Neil, kteří i při zachování svého základního třídního, buržoazního přístupu dospívají v zkoumání psychologie mezinárodních vztahů k určitým kladným závěrům z hlediska mírového rozvoje mezinárodních vztahů.

Zdá se, že odrazem stoupajícího zájmu o nové metody jsou především úvahy o „Možnosti použití matematických metod“ (D. Jermolenko, *MEMO*, 1969, č. 11, str. 89—91). Autor vychází z otázky, kde jsou hranice použití těchto metod, a odmítá dvě krajnosti. Je to na jedné straně na Západě rozšiřovaný názor, že mezinárodní vztahy lze formalizovat natolik, že všechny jejich problémy bude možno řešit čistě matematicky a vysoce výkonné počítače budou moci nahradit politiky i diplomaty. Druhou krajností je názor, že používání matematických metod pro oblast mezinárodních vztahů je nesmyslné a zcela bezperspektivní. Skutečný přínos souvisí především s celkovou metodikou modelování. I zde platí, že spolu se základním metodologickým přístupem historického a dialektického materialismu je třeba v zkoumání mezinárodních vztahů používat i dílčích metod. Je ovšem příznačné, že autor v této souvislosti poukazuje pouze na některé zajímavé výsledky posledního světového kongresu sociologického i posledního světového kongresu filosofického, nikoli

však na poslední světový kongres politologický, kde právě otázkám využití matematických metod byla věnována speciální zasedání.

Těžiště použití matematických metod se spatřuje ve třech typech imitací. Jsou to za prvé hry uskutečňované jako modelování ve vlastním smyslu toho slova. V tomto případě zhodnocení situace i přijetí rozhodnutí se děje podle přesně stanovených pravidel. Za druhé je to bezprostřední imitace, kdy podle přesných pravidel se uskutečňuje pouze buď jedna, nebo druhá činnost — tedy buď zhodnocení situace, nebo přijetí rozhodnutí. Konečně ve třetím případě, tj. scénáře, se obě činnosti uskutečňují bez vnějších omezení. Ve všech třech případech ovšem působí stálý proud informací a z jejich zpracování vznikají situace, na něž je třeba nacházet odpověď. Souhrnné zhodnocení dospívá k závěru, že zatímco v oblasti bankovní a průmyslové existuje poměrně velký stupeň objektivnosti v uplatňování imitace, v oblasti zkoumání mezinárodních vztahů se zatím na Západě projevuje silný vliv voluntarismu a neobjektivnosti. Je třeba vidět, že tyto metody nikdy nemohou nahradit celkovou politickou analýzu konkrétních situací v mezinárodních vztazích. Neznamená to však, že by měly být zcela odmítnuty, protože mohou ulehčit přípravu na různé situace, které mohou v mezinárodních vztazích vznikat.

Konkrétněji se v několika příspěvcích kriticky hodnotí používání teorie her americkými strategy (zvláště L. Pokrovskaja, *MEMO*, 1969, č. 11, str. 91—93). Celkově se vychází ze zhodnocení, že použití her je vůbec omezeno sférou formálně logické analýzy, navíc jen pro konfliktní situace a s omezeným počtem účastníků. To však nemůže zdaleka vyčerpávat oblast mezinárodních vztahů. Užiti teorie her nedává vysvětlení příčin a vzniku konfliktu, sociálních sil, které zde působí — a proto také nestačí k jejich řešení. S tím souvisí i otázka kritérií optimálního řešení, ale ta je podmíněna společensky a třídně. U vlastních profesionálních strategiů se pak zřejmě projevuje výchozí pozice antikomunismu a ignorování sociálně politické teorie a dále pak zřejmá metodologická idealizace. Ta vystupuje za prvé z hlediska plateb či výsledků hry a jejich číselného vymezení, které je subjektivní. Za druhé z hlediska účastníků hry, u nichž se předpokládá znalost platebních funkcí vlastních i protivníkových a jejich racionálnost v tom smyslu, že usilují o maximum výhry a jsou schopni přijímat optimální řešení. Konečně zde působí nedostatek matematických modelů sociálního konfliktu, a proto se aplikují modely, jež jsou jen velmi přibližné. Odtud plyne nebezpečí rozporu se skutečností. Tím důležitější je mechanismus kontroly.

Přes nutnost velmi kritického přístupu k používání teorie her je však zdůrazňován význam jejího používání i pro marxistické zkoumání mezinárodních vztahů. Přitom se podtrhují dvě stránky aplikace teorie her, totiž kvalitativní a kvantitativní. Z hlediska kvalitativního teorie her poskytuje představu o obecně logické struktuře a základních prvcích konfliktní situace i v určitých zobecněných typech konfliktů. V zobecněném pojetí ujasňuje tak významné pojmy, jako jsou antagonismus, spolupráce, závazky, sliby, hrozby, ale i komunikace. Zde — pokud ovšem se vychází z celkového společenského kontextu a nepodléhá formalismu — se předpokládají i pro marxistickou vědu zřejmé perspektivy ve využívání teorie her.

Jedním z nejvýraznějších závěrů diskuse o teorii a metodologii výzkumu mezinárodních vztahů v Sovětském svazu bylo, že znamená významný, byť teprve první krok na cestě k překonání zaostávání v teoretickém zkoumání mezinárodních vztahů. Podnětné je již to, že jsou kladeny zcela nové otázky — jejich zodpovězení ovšem bude dlouhodobým úkolem. Tento úkol může být splněn společným úsilím společenskovědních disciplín, které by pak mohlo vést i ke komplexní metodologii mezinárodních vztahů.